

УДК 340.132.1

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ: НЕОБХІДНІСТЬ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

INDIVIDUAL RIGHTS: NEED OF GENERAL THEORETICAL FEATURES

Мухін В.В.,

*кандидат юридичних наук, здобувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Автор обґрунтовує необхідність загальнотеоретичного індивідуального правового регулювання. В статті розкрито ознаки індивідуального правового регулювання. Прیدілено увагу основним напрямам впливу індивідуального правового регулювання на суспільні відносини.

Ключові слова: правове регулювання, нормативне регулювання, індивідуальне регулювання, автономія, сфера правового впливу.

Автор обосновывает необходимость общетеоретического индивидуального правового регулирования. В статье раскрыты признаки индивидуального правового регулирования. Уделено внимание основным направлениям влияния индивидуального правового регулирования на общественные отношения.

Ключевые слова: правовое регулирование, нормативное регулирование, индивидуальное регулирование, автономия, сфера правового воздействия.

The author proves necessity of general theoretical characteristic of individual legal regulation. The article deals with features of individual legal regulation. Attention is paid to influence of main directions of individual regulation to social relations.

Key words: law regulation, normative regulation, individual regulation, autonomy, sphere of legal influence.

Актуальність теми. Ускладнення суспільних відносин, їх все більш динамічний характер зумовлюють необхідність вироблення адекватного механізму правового регулювання. Розуміння права як системи загальнообов'язкових правил поведінки, спрямованих на забезпечення індивідуальної свободи та суспільного порядку, ефективна дія яких підтримується та охороняється державою, вказує на відмову від суто державно-нормативної регламентації тієї сфери суспільних відносин, що охоплюються предметом правового регулювання. Право все більше сприймається, як результат певного наявного в суспільстві консенсусу (або компромісу) щодо вирішення того чи іншого суспільно значущого питання і від нього все частіше чекають динамічності, якій, особливо в приватній сфері відносин, їх учасники готові віддати перевагу перед цінністю правової стабільності.

Забезпечення виконання правом таких покладених на нього завдань потребує поєднання нормативного регулювання із індивідуальним. У свою чергу ефективна реалізація такої мети неможлива без з'ясування сутності індивідуального правового регулювання, встановлення засад взаємодії нормативного і індивідуального правового регулювання, визначення предмету і меж індивідуального правового регулювання, способів його здійснення, а також виконуваних ним функцій. Особливої уваги потребує питання щодо вимог, яким має відповідати індивідуальне правове регулювання, та засад здійснення контролю за їх дотриманням. З точки зору юридичної науки і практики інтерес представляє питання щодо особливостей здійснення індивідуального правового регулювання в сфері приватного права і сфері публічного права, з'ясування специфіки у способах його реалізації і виконуваних функцій.

Виклад основного матеріалу. Необхідність дослідження обраної теми, окрім названих вище проявів інструментальної цінності права, знаходить вираз також із точки зору її соціального виміру. Сьогодні для суспільств західної традиції права є визнаним, що право захищає фундаментальні цінності суспільства, забезпечує його нормальне існування та розвиток, гарантує впорядкованість суспільних відносин, цілісність, солідарність соціуму, сприяє реалізації прав його членів. Для забезпечення соціального виміру цінності права індивідуальні та нормативні засади його дії не повинні протиставлятися – вони повинні врівноважувати один одного. Більше того, на сьогодні все чіткіше проявляються фактори, які не тільки сприяють необхідності поєднання загального та індивідуального рівнів буття людини, а й виявляють унікальність і цілісність особистості. До числа таких факторів, у першу чергу, відносяться соціальні умови, що знаходять вираз у прискоренні суспільних процесів, що, в свою чергу, сприяє необхідності швидкої адекватної реакції, мобільності індивіда. Друга група чинників – техногенні – виявляють себе в значному технічному прогресі, перехід переважно до інформаційних технологій, що пред'являє додаткові вимоги до правового регулювання. До третьої групи відносяться духовно-моральні умови розвитку сучасного суспільства, що характеризуються посиленням гуманістичної ідеології, розумінням того, що духовний світ людини – особлива цінність, що вимагає поваги та захисту, в тому числі і за допомогою правових засобів.

За таких умов змінюється і роль права. Його основним завданням стає забезпечення захисту індивідуальних начал за умови забезпечення соціального миру в суспільстві. У цьому зв'язку в юридичній науці все більшого значення набувають проблеми дослідження індивідуального пра-

вового регулювання, завдань, що мають вирішуватися за допомогою цього юридичного засобу. Адже право, як особливий «нормативно-ціннісний регулятор», має в своїй основі не державний примус, а такі загальновизнані цінності, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм. Суспільство, яке є саморегулюючою системою, не потребує прямого державного втручання в усі сфери його діяльності. Тому, по суті, державне регулювання суспільних відносин закріплює не зміст, а межі свободи людини, тим самим попереджаючи конфлікти в суспільстві. З цих причин індивідуальне правове регулювання не може пов'язуватися виключно із правозастосовною діяльністю (у тому числі, державних органів) або зводиться тільки до вирішення індивідуальних юридичних спорів. Йдеться про те, що «права і обов'язки, ті чи інші можливості й інтереси індивідууму не можуть визначатися вичерпно законом, тим більше, з огляду на належність індивіда до того чи іншого соціального класу. Такі права і обов'язки, можливості й інтереси все більше і більше залежать від природи самих відносин і від волевиявлення їх сторін» [13, с. 123–124].

Вказана тенденція є характерною для права в цілому (інститут договору, як відомо, є притаманним не тільки сфері цивільного обігу, але й іншим правовим сферам – міжнародній, конституційній, адміністративній, фінансовій, трудовій, земельній, цивільно-процесуальній і навіть кримінально-процесуальній), але саме для права приватного вона здобуває особливого значення з огляду на те, що вказана сфера правовідносин значною мірою орієнтується на різноманітні форми взаємодії, що засновані на спільній згоді.

Це, у свою чергу, зумовлено особливою сферою автономії, що об'єктивно має існувати, коли йдеться про приватні відносини (державна не повинна вичерпно регулювати відносини, навіть правового характеру, які виникають у цій сфері), а отже – залишається простір, в якому сторони відносин вільні самі визначати моделі своєї поведінки [1, с. 6]. Адже, видаючи відповідні закони, держава має прагнути за можливості не втручатися в суто особисті відносини громадян, обмежуючись встановленням лише таких обов'язкових правил (норм), які є необхідними для здійснення й захисту прав і законних інтересів учасників суспільних відносин. Так, для прикладу ще К.П. Победоносцев відзначав, що сімейні відносини «незрівнянно в меншій мірі, ніж усі інші, піддаються і підлягають юридичним визначенням: саме за своєю цілісністю, саме тому, що в них багато елементів, яких не може і не повинно охоплювати юридичне визначення, як не може воно спуститися до глибин совісті й морального почуття. Позитивний закон може стосуватися тільки однієї сторони цих відносин, а саме тієї сторони, з якою можливі зіткнення сімейницької автономії з автономією держави» [11, с. 12].

Власне, часто головним завданням приватного права стає визначення тієї межі, за якою правове регулювання відносин має базуватися на певній вільній згоді сторін, а не на встановленій державою моделі поведінки. Названа вимога до правового регулювання була яскраво проілюстрована в одному із висловів Барбари Глеснер Фінс: право завжди прагне віднайти баланс конкуруючих цілей; одна із них – узгодити між собою бажання держави максимально врегулювати відповідну сферу відносин із об'єктивною потребою зробити це в мінімальному обсязі [2, с. 49].

Необхідним є розкриття тенденції до розширення диспозитивних засад регулювання суспільних відносин, що знаходить свій прояв у збільшенні ролі договору в правовому регулюванні, створює умови для виникнення поряд із регулюванням на підставі закону системи договірної регулювання. Актуальність наведених питань особливо загострюється у зв'язку із тим, що довгий час вітчизняна юридична наука і практика відмовлялася від застосування правової конструкції договору, як виду індивідуального

правового регулювання для багатьох сфер суспільних відносин. І хоча законодавство не містило прямої заборони щодо використання договорів у таких сферах відносин, однак на практиці договірна конструкція фактично не використовувалася поза цивільним правом [4, с. 4].

Важливою засадою правового регулювання є визнання можливості їх виникнення на підставі юридичного факту, який не передбачено нормою права. Довгий час у вітчизняній юридичній науці панувала думка, відповідно до якої єдиною підставою виникнення правовідносин є норми права. Сьогодні потребує визнання можливості виникнення правовідносин не тільки за тими моделями поведінки, що передбачено нормами права, але й за моделями, які сторони визначають за домовленістю між собою. При цьому за обох варіантів передбачена модель правової поведінки має відповідати вимогам основоположних принципів права (справедливості, свободи, рівності, гуманізму).

Традиційно до ознак індивідуального правового регулювання відносять [3; 5; 6; 7; 8; 9; 12]:

1) будучи однією з форм впливу права на суспільні відносини, воно доповнює нормативне правове регулювання (в юридичній літературі наявні різні формулювання, на кшталт: «додатковий елемент механізму правового регулювання», «доповнює загальне правове регулювання», «служує продовженням нормативного правового регулювання», «носить піднормативний характер» тощо). Однак, незалежно від різного вираження цього феномена в літературі, суть полягає в такому – індивідуальне правове регулювання не просто органічно доповнює нормативне правове регулювання, але й здійснюється на його підґрунті та сприяє його розвитку;

2) спрямоване на врегулювання конкретних ситуацій в індивідуальному порядку;

3) у процесі індивідуального правового регулювання створюються індивідуальні акти.

Серед факультативних ознак індивідуального правового регулювання називають те, що воно: 1) надає можливість суб'єкту діяти на власний розсуд. Багато дослідників безпосередньо пов'язують індивідуальне правове регулювання з можливістю розсуду; 2) виконує праводоповнююче завдання (заповнення прогалів у праві шляхом аналогії закону та права; застосування норм у субсидіарному порядку); 3) закріплення процедури індивідуального правового регулювання. Коли індивідуальне правове регулювання пов'язане із правозастосовною діяльністю, процедурні моменти, як правило, докладно регламентовані. В інших випадках процедура визначена лише загальною і багато в чому залежить від поведінки самих учасників (при автономному і договірному регулюванні). Але в тих випадках, коли процедура чітко визначена, це є серйозною юридичною гарантією для суб'єктів індивідуального правового регулювання.

Відповідно, індивідуальне правове регулювання може:

1) конкретизувати норми права. Так, наприклад, ч. 4 ст. 157 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Мета укладення такого договору – конкретизація порядку виконання покладеного нормами сімейного законодавства обов'язку щодо утримання дитини тим із батьків, хто проживає окремо, й гарантованого йому права на особисте спілкування з дитиною;

2) доповнювати регулювання, межі якого окреслені нормами права, що прямо вказують на врегулювання відносин шляхом досягнення згоди між їх учасниками і її закріплення в договорі;

3) встановлювати права і обов'язки, відмінні від тих, що передбачені нормами права, у випадках, коли це прямо допускається;

4) виступати єдиною можливою підставою для виникнення індивідуальних правових правовідносин;

5) заповнювати прогалини, залишені законодавцем у регулюванні сімейних відносин. Виявлення прогалин у правовому регулюванні, особливо коли йдеться про приватноправову сферу (а отже, сферу, де у більшості випадків матиме місце не прогалина, а кваліфіковане мовчання законодавця), є завданням надзвичайно складним. Головним критерієм наявності прогалини стає судова практика. Наведемо приклад. Відповідно до ст. 257 Сімейного кодексу України баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Однак при цьому законодавець не говорить нічого про можливість або неможливість врегулювання вказаного питання на рівні договору між батьками дитини, з одного боку, і бабою та дідом – з іншого. Маємо прогалину в правовому регулюванні, яка може бути заповнена за допомогою аналогії закону, а саме, шляхом застосування норми, що передбачає можливість укладення такого договору між батьками дитини.

Наведені вище висновки мають стати ще одним кроком на шляху вирішення більш глобального завдання – встановлення співвідношення ролі законного та договірного правового регулювання правових відносин на сучасному етапі державно-правового розвитку; визначення ролі договору як засобу індивідуального правового регулювання

у загальнотеоретичному плані; з'ясування місця договорів у механізмі правового регулювання.

У той же час вітчизняною юридичною наукою проблеми індивідуального правового регулювання суспільних відносин традиційно розглядаються з точки зору галузевих юридичних наук – через звернення до характеристики договору, як форми регулювання індивідуально визначених суспільних відносин, або з точки зору теорії правовідносин, або в аспекті проблеми правозастосування. Цілісної загальнотеоретичної характеристики механізму індивідуального правового регулювання, його види, функціональний аспект, правові засоби реалізації не отримали. Формування ж самого поняття «індивідуальне правове регулювання» проходило в межах становлення й розвитку теорії правового регулювання в цілому, яке вже не відображає нових тенденцій у розвитку державно-правової дійсності.

Висновки. Наведене вище свідчить про актуальність поставленого наукового завдання, що полягає у наданні загальнотеоретичної характеристики індивідуального правового регулювання. Його вирішення матиме теоретичну цінність для всієї системи юридичних наук. Практичне значення дослідження складатиме комплекс пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України, а також рекомендації щодо вдосконалення практики його реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Brewer Holly. By Birth or Consent: Children, Law & the Anglo-American Revolution in Authority / Holly Brewer // The University of North Carolina Press, 2007. – 408 p.
2. Carbone June. Marriage as a State of Mind: Federalism, Contract and the Expressive Interest in Family Law / June Carbone // Michigan State Law Review, 2011. – P. 49–82.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1966. – 187 с.
4. Ахмач Г.М. Договірні правовідносини членів сім'ї: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Г.М. Ахмач ; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2009. – 21 с.
5. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В.М. Горшенев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 258 с.
6. Кашанина Т.В. Индивидуальное регулирование в правовой сфере / Т.В. Кашанина // Советское государство и право. – 1992. – № 1. – С. 122–130.
7. Кашанина Т.В. Соотношение централизованного и децентрализованного правового регулирования / Т.В. Кашанина // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 54–64.
8. Красноярский С.Г. Индивидуальное правовое регулирование в советском обществе (вопросы теории и практики) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С.Г. Красноярский ; Моск. юрид. ин-т. – М., 1990. – 22 с.
9. Минникес И.А. Вопросы взаимодействия нормативного и индивидуального правового регулирования / И.А. Минникес // Академический юридический журнал. – 2009. – № 3. – С. 12–17.
10. Митрофанов И.И. Поняття індивідуального кримінально-правового регулювання / І.І. Митрофанов // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 629–636.
11. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Часть вторая: Права семейственные, наследственные и завещательные / К.П. Победоносцев. – М.: Статут, 2003. – 639 с.
12. Ткаченко Ю.Г. Проблема индивидуализации правовых норм в процессе реализации права / Ю.Г. Ткаченко // Теоретические вопросы реализации норм права: труды ВЮЗИ. – 1978. – Т. 61. – С. 3–69.
13. Явор О.А. Договір як юридичний факт у сімейному праві / О.А. Явор // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4. – С. 123–132.